

Висвітлення діяльності П.П.Скоропадського в документальних збірниках архівних установ України повоєнних років

Останніми роками, з часу проголошення незалежності України, ми маємо змогу більш глибоко вивчати, досліджувати її історію. В архівах нашої держави було відкрито багато раніше засекречених, «таємних», фондів, вони стали доступними для тих, хто досліджує історію її минувшини — вчених, аспірантів, студентів. Архівісти отримали можливість публікувати збірники документів та матеріалів не тільки з історії радянського суспільства, а й з стародавньої історії країни та інших періодів її розвитку, особисті документи визначних діячів суспільної, культурної, наукової думки України. Побачили світ цікаві збірники, інші видання, зокрема, «Нестор Махно й махновський рух», «Вячеслав Липинський — видатний український історик і політолог», «Кістяківський О.Ф. Щоденник», «Архів Коша Нової Запорозької Січі» та ін. Багато збірників, випущених архівами останнім часом, присвячено висвітленню «білих плям» в історії українського народу, проблем, які раніше замовчувалися чи вважалися неактуальними за радянських часів. Як приклад можна назвати збірники, що розкривають трагедію часів голодомору в Україні: «Колективізація і голод на Україні. 1929-1933 рр.», «Голод 1921-1923 рр. в Україні», «Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки».

Але з історії доби Гетьманату ще й досі не видано жодного збірника архівних документів, які б дали змогу зробити об'єктивні висновки стосовно життя та діяльності П.П.Скоропадського, відчуті його внутрішній світ, уявити й зрозуміти світогляд гетьмана, його оцінку подій, які переживала Українська Держава у важкі роки визвольних змагань. Адаже публікація історичних джерел має велике політичне й наукове значення, документи завжди були могутнім зброям у встановленні історичної справедливості.

Публікації з історії подій часів революції та громадянської війни займають вагоме місце в археографічній діяльності архівних установ України. Метою цього дослідження є аналіз збірників документів та матеріалів, присвячених історії України 1918 р., що дасть змогу показати, наскільки повно та всебічно розкрито діяльність П.П.Скоропадського за доби Гетьманату.

Найбільша кількість видань архівних документів з історії визвольних змагань в Україні була присвячена 40-м роковинам Жовтневої революції і побачила світ у 1957-1958 рр. та протягом 60-х рр. В огляді збірників, виданих обласними та партійними архівами до 40-х роковин Великого Жовтня (1958 р.), зазначається: «крім загальнореспубліканських збірників («Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции», 3-х томника «Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине», «Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни», «Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні») було видано 18 документальних збірників обласними і партійними архівами, в яких опубліковано 5465 документів, значна частина цих документів друкується вперше». Приблизно така ж кількість документів була видрукована в збірниках, які розповідали про часи громадянської війни й боротьбу проти інтервенції та української національної контрреволюції, випущених у 60-70-х рр.

Автором публікації було переглянуто близько 27 збірників, присвячених цій тематиці. З них у 112 не те що не згадується особа гетьмана П.П.Скоропадського — практично немає документів урядових установ Української Держави та документів, які б свідчили про ставлення українського народу до Гетьманату. Документи цих збірників насамперед присвячені революційній боротьбі робітників та селян, при підтримці партії більшовиків, за встановлення Радянської влади. Висвітлюючи лише один бік історичного процесу періоду 1918-1920 рр., унікальні документи, які свідчать і про інші рушійні сили, що прагнули до незалежності держави, її політичного, економічного та культурного розквіту (хоча це й не завжди їм вдалося), ці збірники не можуть всебічно змалювати читачеві правдивої картини тих далеких подій. З них видно тільки, як трудовий люд висловлював своє невдоволення існуючим державним устроєм. Більшість документів містить заклик до збройного повстання. Якщо бути об'єктивним, то українському народу було важко не тільки за часів Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, а й після встановлення Радянської влади. Отже, не можна судити про реальні події тільки з документів, які, розкриваючи страждання й невдачі, не показують водночас хоча б якихось досягнень у тій чи іншій галузі державотворення.

Повернімося до інших збірників, у яких такі публікуються, хоча й не багато, документи, які стосуються Гетьманату та особи П.П.Скоропадського. У семи збірниках, кожен із яких вміщує від 200 до 400 архівних документів, лише 14 джерел стосуються ставлення мешканців України до влади гетьмана. Здебільшого це рапорти начальника повітової міліції про арешти селян та робітників за агітацію проти Гетьманщини та заклики до збройного повстання. Заслуговує на увагу «Телеграма міністра внутрішніх справ «Уряду гетьмана Скоропадського — Кістяківського волинському губернському старості про порядок відшкодування збитків, яких зазнали поміщики і куркулі, і повернення майна, захопленого в них під час аграрних заворушень від 3 серпня 1918 р.»». Інші документи, вміщені в збірни-

ках, належать керівництву партії більшовиків (звернення до народу, постанови, маніфести та ін.), у яких П.П.Скоропадського називають «німецьким ставлеником», «зрадником». Якщо говорити про походження документів, що входять до вказаних збірників, то слід зазначити, що більшість із них (наприклад, збірка «Революційна боротьба на Герноуїльщині. 1917-1939 рр.» — 89 документів із 168) вийшла з-під пера працівників партійних організацій і «прогресивної» преси. Власне, ця група документів показує керівну роль партії більшовиків у революційній боротьбі. Авторами невеликої кількості документів є представники, так би мовити, «пануючого» класу.

Ще одну згадку про Гетьманат знаходимо в документах № 77, 79, 82, 86 та ін., що входять до збірника «Трудячі Черкащини в боротьбі за владу Рад. 1917-1920 рр.». У них йдеться про направлення представниками влади до Німеччини хліба, худоби, про стягнення грошової контрибуції з населення.

Найбільша кількість документів, присвячених періоду Української Держави, знаходиться в дев'яти з переглянутих збірниках. Включені до них документи не тільки характеризують політичний стан в державі, а й дають (хоча й виключно негативну) оцінку діяльності П.П.Скоропадського як державотворця. Так, у збірнику «Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918-1920)» у документі №29 читаємо: «политическое положение на Украине характеризуется контрреволюционной деятельностью правительства Скоропадского. Фактически всем верховодят немцы. Без их разрешения ничего нельзя. Даже все продовольственные дела они хотят теперь взять в свои руки». У збірнику «Поділля в роки громадянської війни» в документі № 51 наводиться виступ гетьмана, в якому він, зважаючи на обставини — повстання селян у губерніях, «в качестве практической меры и подавления беспорядков ... предложил объявить территорию Украины на военном положении». В інших збірниках знаходимо документи про формування урядом П.П.Скоропадського «повітових сотен» та загонів із куркулів.

Порівняно з іншими збірниками чимало матеріалів доби Гетьманату використано в першому томі збірника документів «Гражданская война на Украине». Згадане видання — найповніше зібрання друкованих джерел про період громадянської війни. Більшість документів, які до нього входять, публікуються вперше. На відміну від інших видань, до збірника включено не тільки документи більшовицьких, радянських, військових установ та організацій, документи урядів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії. Серед документів періоду Української Держави, вміщених у збірнику, — 5 законів, виданих П.П.Скоропадським під час перебування на посаді гетьмана. Хоча вони й не розкривають повністю державотворчої та законотворчої політики цього видатного українського діяча, але все ж таки дають уявлення про його спроби навести порядок та стабілізувати ситуацію в державі. Доцільно навести назви цих законів: «О праве на урожаи», «Об учреждении земельных комиссий», «О наказании за участие в стачках», «О переименовании губернских и уездных комиссаров на старост», «Об образовании Державной палаты». Одним із документів, який певною мірою характеризує П.П.Скоропадського як державотворця, є документ № 179 згаданого збірника. Це уривок із «Грамоти Гетьмана Скоропадського від 29 квітня 1918 р.», в якому він оголошує себе гетьманом України і стверджує, що керувати країною буде через посередництво Кабінету Міністрів, а Центральна та Мала Ради будуть розпушені. Тут же проголошується відновлення приватної власності. У цій грамоті приділяється увага й робітникам, яким він обіцяє тверде забезпечення прав; особливу увагу у своїй грамоті П.П.Скоропадський звертає на полегшення правового становища та умов праці залізничників¹⁴.

Інші документи своїм змістом повторюють опубліковані в інших збірниках, з тією різницею, що в цьому збірнику їх у 2 рази більше, і згадуються не тільки виступи народу проти гетьмана та голод, а й скарги на нього за недотримання обіцянок щодо забезпечення прав українського народу.

Серед документів збірника є лише один, який характеризує зовнішню політику П.П.Скоропадського. Це документ № 406 -- уривок із «Протокола экономического договора между гетьманским правительством, Германией и Австро-Венгрией на 1918/19 хозяйственный год от 10 сентября 1918 г.». Безсумнівно, мета його вміщення у збірнику — показати, як гетьман вивозив із країни, змученої голодом та війною, останній хліб та продовольчі товари. Але, з іншого боку, він дає уявлення про міжнародні відносини України з країнами світу, спроби П.Скоропадського вивести Україну на міжнародну арену як незалежну державу.

І все ж такі документи про видатну людину, політичного діяча П.П.Скоропадського замало й у цьому збірнику. Серед великої кількості архівних матеріалів, вміщених у ньому, документів часів Гетьманату лише 182. Слід зазначити при цьому, що всі вони — офіційні і жодною мірою не дають змоги уявити, яким був гетьман як особистість.

У документах збірників, виданих архівними установами України з історії визвольних змагань, не йдеться про те, що після скасування Центральної Ради було змінено устрій держави, що, незважаючи на негативні прояви, гетьманський режим мав також чималі досягнення, особливо в галузі зовнішньої політики та на культурній ниві. Українська Держава мала нормальні дипломатичні зносини з іншими державами. Лише з Німеччиною стосунки були ускладнені через її втручання у внутрішні справи України. Справа приєднання до України окраїн вирішувалася дуже складно, але з ними були налагоджені політичні й економічні зв'язки. За час Гетьманату Український Народний Університет було перетворено на Державний, відкрито університет у м.Кам'янці-Подільському. У всіх університетах України було створено кафедри української мови, літератури та історії. У цей же період засновано Український Державний театр. Державну драматичну школу у Києві, Національний музей, Національну кашелу, Український Державний Архів. 14 листопада 1918 р. було урочисто відкрито Українську Академію наук. Гетьманський уряд поодився на автономію православної церкви України¹⁵.

Звісно, що було чимало й негативних рис в державній політиці П.П.Скоропадського. Але робити висновки ще рано, бо ми не маємо ґрунтовного дослідження діяльності П.П.Скоропадського, а також збірника архівних документів, присвяченого Гетьманату.

Що ж до збірників, розглянутих у цій публікації, то вони стосуються тільки однієї сторони багатого подіями періоду громадянської війни, так би мовити, «воєнної». Окремі питання документи збірників висвітлюють дуже поверхово. Більшість збірок переважно складаються документами декларативного порядку (постанови, резолюції мітингів, зборів

тощо)... Із збірників не видно, як здійснювалися ці постанови, рішення»¹³. В окремих збірниках («Борьба за Великий Октябр на Николаевщине» та ін.) у спеціальних розділах вміщено твори В.Леніна. «Враховуючи те, що в подібних збірниках немає змоги вмістити навіть основні документи, ... публікація їх у місцевих збірниках не викликається необхідністю. Тим більше, що відбір цих документів носить непродуманий, випадковий характер»¹⁴. Отже, збірники розкривають історичні події часів революційних змагань (1917-1920 рр.) далеко не повно.

Зважаючи на вищевикладене, можна зробити висновок, що у виданнях архівних установ України практично не відображено діяльності П.П.Скоропадського. Історія Гетьманату представлена однобічно, виключно з негативного боку. Це, насамперед, пов'язано з тим, що хоча після XX з'їзду КПРС і можна було публікувати документи різноманітної тематики, не тільки урядові, основними темами публікацій, у тому числі збірників, лишилися, як і раніше, історія радянського суспільства, робітничого класу, колективізації, культурне будівництво, історія промисловості, подій Великої Вітчизняної війни та ін. Тодішня ідеологія вимагала якомога повнішого висвітлення історії України лише з огляду на здобутки Радянської влади, приховуючи інші сторони історії українського народу. Але все ще попереду, і хочеться вірити, що ми ще побачимо збірник архівних документів, присвячених П.П.Скоропадському.

¹ ЦДАВО України, ф.14, оп.2, спр.1326, арк.18.

² Хроника историко-революционных событий на Черкащине. 1917-1920. — Черкаси, 1987; Трудящиеся Сумщины в борьбе за власть Советов. — Сумы, 1957; Победа Советской власти на Херсонщине. — Херсон, 1957; Октябрь в Екатеринославле. — Днепропетровский, 1957; За власть Советов. — Запорожье, 1957; Борьба за Советскую власть в Крыму. — Симферополь, 1961; Гражданская война на Украине. — Т.3. — К., 1967; Победа радянської влади на Україні. — К., 1947; Борьба за власть рад на Сисаветтралщини. — Кировоград, 1957; Борьба за власть Советов на Киевщине. — К., 1957; Борьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР. 1917-1939. — К., 1979.

³ Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад. — Черкаси, 1957; Революційна боротьба на Тернопільщині. 1917-1939. — Тернопіль, 1959; До історії боротьби трудящих за встановлення радянської влади на Ровенщині в 1917-1920 рр. — Рівне, 1957; Чернігівщина в годину громадянської війни 1919-1920. — К., 1975; Николаевщина в годину иностранной военной интервенции и гражданской войны. — Херсон, 1962; В огне гражданской войны 1918 — ноябрь 1920. — Одеса, 1962; Борьба трудящихся Волыни за власть Советов. — Житомир, 1957.

⁴ Революційна боротьба на Тернопільщині. 1917-1939. — Тернопіль, 1959. — док. №12. — С.27.

⁵ Чернігівщина в годину громадянської війни 1919-1920. — К., 1975. — С.290; До історії боротьби трудящих за встановлення радянської влади на Ровенщині в 1917-1920 рр. — Рівне, 1957. — С.26.

⁶ Глинський М. Документи про революційну боротьбу на Тернопіль-

щині. — Науково-інформаційний бюлетень. — 1960. — №5(43). — С.82.

⁷ Пилипенко Ю. Збірник документів та матеріалів «Трудящі Черкащини в боротьбі за владу рад. 1917-1920.» — Науково-інформаційний бюлетень. — 1958. — №1(31). — С.96.

⁸ Борьба трудящихся Черниговщины за власть советов. — Чернігів, 1957; Харьковщина в период гражданской войны и иностранной интервенции. 1918-1920. — Харьков, 1973; Подія в роки громадянської війни. — Вінниця, 1959; Киевщина в годину гражданской войны и иностранной военной интервенции. 1918-1920. — К., 1962; Трудящиеся Полтавщины в борьбе за установление и укрепление Советской власти. 1917-1920. — Полтава, 1957; Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни. — К., 1962; Гражданская война на Екатеринославщине. — Днепропетровский, 1968; Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни. — К., 1957; Гражданская война на Украине. — Т.1. — К., 1967.

⁹ Мищенко А.З. Висвітлення історії радянського суспільства у публікаціях ЦДАЖР УРСР // Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Друга секція. — К., 1968. — С.224-225.

¹⁰ Гражданская война на Украине. — Т.1. — К., 1967. — С.148, 152-153, 166-167, 221-222, 250.

¹¹ Гражданская война на Украине. — Т.1. — К., 1967. — С.132.

¹² П.Скоропадський. Спогади. — Київ-Філадельфія. — 1995. — С.11-32.

¹³ ЦДАВО України, ф.14, оп.2, спр.1326, арк.24.

¹⁴ ЦДАВО України, ф.14, оп.2, спр.1326, арк.25.

С. Гнатюк

Українська зарубіжна історіографія про державний переворот 29 квітня 1918 р.

Для української міжвоєнної (1918-1939) зарубіжної історіографії визвольних змагань (і, зокрема, історії Української Держави), яка складалася на еміграції в умовах гострих ідейних суперечок, характерні суб'єктивізм і, навіть, поларність оцінок та висновків. В контексті проблематики історії Гетьманату дослідників можна поділити лише на дві групи: його прибічників та ворогів. Ідейно-політичний фактор тут безумовно переважає і це значно знижує науковий рівень переважної більшості робіт. Достатня джерельно-фактична база, належний науковий рівень відзначають лише деякі дослідження. Всі ці суттєві фактори необхідно враховувати, вивчаючи історіографію міжвоєнного періоду.

У зв'язку з питанням причин квітневого перевороту 1918 р. в літературі 20-30 рр., як правило, вказується на глибину кризи політики Центральної Ради і на її принципову нездатність керувати країною. Це, вважають дослідники, призвело до ізоляції уряду в суспільстві, з одного боку, і до дуже серйозних конфліктів з командуванням союзних військ — з іншого. Однак, визнаючи ці два чинники за головні в процесі зміни влади, автори не завжди враховують їх органічний взаємозв'язок, віддаючи перевагу одному з них над іншим. Так, І.Крип'якевич зводить події 28-29 квітня до звичайного «пуча німецької солдатески», наголосуючи, що «гетьманський переворот не мав характеру стихійного прориву, спровокованого безпорадністю Центральної Ради народної енергії». При цьому не наводиться жодного факту чи документу. Протилежністю цій позиції є точка зору О.Т. Автор вважає, що «державний переворот викликали великі земельні власники та багаті селяни» і не вважає суттєвою роль іноземних військ. Зауважимо, що така трактовка, на противагу попередній, має на увазі широкий опозиційний рух певної частини суспільства, рух, значний настільки, щоб захопити політичну владу.